

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА**

МЄШКОВ В'ячеслав Михайлович

УДК 930.1

**ОСЬОВЕ ЗНАЧЕННЯ МЕНТАЛЬНИХ РЕВОЛЮЦІЙ:
ТЕМАТИЧНИЙ АНАЛІЗ**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Харків – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Полтавському національному технічному університеті імені Юрія Кондратюка Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, доцент
Гусаченко Вадим Володимирович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна,
професор кафедри теоретичної і практичної філософії;

доктор філософських наук, професор
Капітон Володимир Павлович,
Дніпропетровська фінансова академія,
завідувач кафедри гуманітарних дисциплін;

доктор філософських наук, доцент
Муза Дмитро Євгенович,
Донецький національний технічний університет,
професор кафедри філософії.

Захист відбудеться «___» _____ 2011 року, о _____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.18 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61077, м. Харків, площа Свободи, 6, ауд. ____.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (61077, м. Харків, площа Свободи, 4).

Автореферат розісланий «___» _____ 2011 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

С. І. Сєроштан

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. З часу публікації в 1948 році книги К. Ясперса «Витоки історії та її мета», в якій була викладена концепція «осьового часу», пройшло понад 60 років. За цей час ідея німецького філософа про переломний період в історії розвитку людства була прийнята науковим співтовариством як одне з базових уявлень світового історичного процесу. Разом з тим, у публікаціях істориків, культурологів, філософів ми спостерігаємо лише безліч оцінок, інтерпретацій його вчення про «осьовий час». Проте з тих пір це вчення подальшого філософсько-історичного дослідження так і не дістало. За цей час історики накопичили великий масив фактичного матеріалу, істотно поглибилися теоретичні й методологічні уявлення у філософії історії і соціальній філософії. В наш час окремі положення концепції К. Ясперса виступають достатньо абстрактними, виявляються неточності окремих його тверджень.

Ми поставили завдання істотно розширити і поглибити вивчення поворотного періоду світової історії, який розглядаємо як велику ментальну революцію. При цьому ми не прагнули займатися пошуком універсальних характеристик осьового часу. Цю роботу вміло виконав К. Ясперс. На нашу думку, в реальному процесі світової історії в цей період єдиного Духу осьового часу не було. Якщо це уявлення і можна допустити в дослідженні, то не потрібно забувати, що це сильна абстракція, ідеалізація реального культурно-історичного процесу. Насправді мала місце низка істотно різних реформаційних процесів у культурах осьових народів. Тому ми спробували проаналізувати динаміку й своєрідність реформаційних процесів у культурах Стародавньої Індії, Китаю та Греції. Коли ми звернулися до аналізу, то виявилось, що простір осьового часу був значно ширший, ніж вважав К. Ясперс. Практично він охоплював увесь регіон від тихоокеанського узбережжя на сході Китаю до Апеннінського півострова на заході. Тому ми звернулися до дослідження культур Персії та Стародавнього Риму. Оскільки в цей період, VI – II ст. до н. е., в старовірській культурі ізоляціоністські тенденції переважали, то її вплив на світовий культурно-історичний процес був дуже незначним. Тому вивчення давньоіудейської ментальної революції виходить за межі нашого дослідження.

Звичайно осьовий час розглядається як духовний витік світового культурно-історичного процесу. Актуальність дослідження цього періоду світової історії виражається в тому, що за допомогою тематичного аналізу відкривається можливість виявити фундаментальні тематичні структури європейської, індійської й китайської цивілізацій, що формуються в цей період, трансляція ментальності яких значною мірою зумовила розвиток світової культури. Вивчення періоду осьового часу – це дослідження коріння світової історії.

Дослідження періоду осьового часу становить інтерес не тільки у філософсько-історичному, але й у культурологічному плані, при вивченні окремих культур і культурних регіонів. З погляду тематичного аналізу відкривається така логіка світового культурно-історичного процесу. У результаті великої ментальної революції VI – II ст. до н. е. сформувалися три цивілізації, три типи ментальності або системи координат ціннісно-розумового простору культури: європейська, індійська і китайська. Подальший розвиток світової історії по суті зводився до трансляції цих трьох типів ментальності на культури архаїчні за природою. Останні з необхідністю вступали в період осьового часу локального масштабу, коли відбувався перехід від натуралістично-силової до розумово-добродійної системи координат ментального простору культури. Так, на сході розповсюдження ментальності китайської цивілізації серед корейського і японського народів стало осьовим часом в історії корейської та японської культур. На заході прийняття християнства язичницькими слов'янськими і скандинавськими народами стало переломним періодом у їхній історії. Хрещення Київської Русі – це велика ментальна революція в культурі стародавніх слов'ян, процес їх входження в духовний простір європейської цивілізації. В наш час серед цивілізованих народів не існує таких, які не пережили б період революційних духовних перетворень. У історії кожної культури сценарії цих непростих періодів були різними, але по суті вони були однотипними, знаменуючи перехід від архаїчної, натуралістично-силової до класичної, розумово-добродійної системи координат ментального простору культури. Тому вивчення періоду осьового часу двотисячолітньої давнини вельми корисне для глибшого розуміння власної культури, власної історії.

Ступінь розробленості проблеми. У культурно-історичному процесі світової історії К. Ясперс відкрив специфічний період і вдало назвав його «осьовим часом». На відміну від своїх попередників німецький філософ виявив, що в період від VIII до II ст. до н. е. відбувся не тільки стрибок до якісно нового типу суспільного розвитку, до цивілізованого способу життя, але й мало місце формування комплексних стратегічних програм, що великою мірою зумовило подальший хід світової історії. Він достатньо повно та коректно описав своєрідність і природу періоду осьового часу. Проте з часу написання німецьким філософом книги про осьовий час не було опубліковано жодного систематичного дослідження як його роботи, так і переломного періоду світової історії. В рамках вивчення культур Стародавньої Греції, Індії й Китаю було напрацьовано достатньо багато матеріалу. Разом з тим, істотного просування в осмисленні цього періоду у філософсько-історичному плані, в розкритті його осьового значення в світовому культурно-історичному процесі, ми не спостерігаємо.

У 70-і роки XX століття Ш. Ейзенштадт на основі розробленої ним теорії модернізації суспільного розвитку приступає до дослідження «сучасних революцій» (англійської, французької, російської та інших), одним з головних

результатів якого стала його фундаментальна праця «Революція і перетворення суспільств. Порівняльне вивчення цивілізацій» (1978). У його теоретичній моделі «осьовий час» виступає одним з базових положень усієї достатньо складної теоретичної конструкції. Щоб описати цілеспрямований процес соціальних перетворень, він вводить теоретичне положення про безперервну динаміку співвідношення трансцендентного й мирського порядків, яка в певному значенні є першопричиною, зумовлює характер і спрямованість процесів інституалізації, соціальних рухів та інших. Він справедливо стверджує, що в осьовий час відбувся головний прорив у відкритті й побудові трансцендентного порядку (релігійних уявлень нового типу, близьких до сучасних). Теоретична схема Ш. Ейзенштадта про динамічний взаємозв'язок трансцендентного і мирського порядків виявилася найбільш ефективною з погляду осмислення процесів осьового періоду світової історії. Вона дозволила глибше зрозуміти соціологічну сторону механізму і спрямованості реформаційних процесів. На нашу думку, ця ідея єврейського мислителя є особливо плідною в контексті вчення М. Гартмана про об'єктивацію «живого духу». Описані ним процеси інституалізації в ході суспільних перетворень є формами об'єктивації надіндивідуальної реальності «живого духу, що динамічно розвивається» (згідно з тематичним аналізом, ціннісно-розумового простору). На нашу думку, подальше просування в осмисленні періоду осьового часу як великої ментальної революції можливе і дуже продуктивне при конкретному дослідженні сенсу, логіки і динаміки кожної з ментальних революцій (у Стародавній Греції та Римі, Індії, Китаї та Персії). У своїй роботі ми прагнули частково розв'язати це непросте завдання.

П. П. Гайденко в статті «Людина й історія в екзистенціальній філософії Карла Ясперса» (М., 1991) відзначає, що «в полеміці з Шпенглером Ясперс наполягає на єдності світового історичного процесу, а в полеміці з марксизмом – на пріоритеті його «духовної складової» (с. 21). Його концепція сприяла зміцненню впливу лінійної схеми світової історії, що має початок і смислову спрямованість розвитку. При цьому автор статті підкреслює, що К. Ясперс справедливо відстоює визначальну роль духовних чинників, цілеспрямовуючих хід світової історії. «Ясперс проте переконаний, – пише П. П. Гайденко, – що історія як людська реальність визначається найбільшою мірою чинниками духовними, серед яких головну роль відіграють ті, що зв'язані екзистенціальним життям, а отже, із змістоутворюючою домінантою – тлумаченням трансцендентного» (с. 21). «Пробудження духу є, згідно з Ясперсом, початком загальної історії людства, яке до того було розділене на локальні, не зв'язані між собою культури. Ідея Ясперса проста: справжній зв'язок між народами – духовний, а не родовий, не природний» (с. 23). Час народження філософської віри став «віссю світової історії», що знаменує перехід від міфологічного світобачення до філософського мислення.

У роботі «Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства» (К., 2000) Ю. В. Павленко звертає увагу на трифазну схему світової

історії К. Ясперса (передісторія, історія, світова історія), в якій кожний період послідовно змінює один одного. «Осьовий час» є перехідним періодом від доісторичного до власне історичного етапу розвитку. При цьому він справедливо відзначає, що «така схема всесвітньо-історичного процесу в цілому відповідає сьгоднішньому рівневі наукових знань, але, без сумніву, потребує конкретизації й уточнення» (с. 132).

Аналізуючи філософсько-історичну концепцію К. Ясперса, Т. А. Ящук в своєму підручнику «Філософія історії» (К., 2004) відзначає глибоку діалектику німецького філософа при розгляді людини як істоти, що творить і осмислює історію. «Саме у подвійності людини, як суб'єкта-об'єкта історії, – підкреслює Т. А. Ящук, – полягає суть історії. Історія – це водночас те, що відбувається з людиною та її самосвідомість, історія й знання історії» (с. 271).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана на кафедрі філософії та соціально-політичних дисциплін Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка в межах комплексної науково-дослідницької теми кафедри «Традиції й сучасність в духовній культурі суспільства».

Мета і завдання дослідження: розглянути період осьового часу як паралельний розвиток ментальних революцій у Стародавній Персії, Греції, Римі, Індії та Китаї; з'ясувати їх періодизацію; виявити системи координат ціннісно-розумових просторів культур осьових народів; у загальних рисах простежити логіку становлення європейської, індійської й китайської цивілізацій.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання низки дослідницьких завдань:

- розробити методологію тематичного аналізу історико-культурних процесів;
- надати загальну характеристику періоду осьового часу;
- уточнити місце персидської культури в революційних ціннісно-розумових перетвореннях VI – IV ст. до н. е.;
- провести тематичний аналіз старогрецької ментальної революції, а також з'ясувати її взаємозв'язок з реформаційними процесами в давньоримській і етруській культурах;
- виявити своєрідність осьового часу в становленні індійської цивілізації й показати особливості староіндійського духовного прориву;
- розкрити осьове значення старокитайської ментальної революції, з'ясувати хронологічні рамки, етапи і ціннісно-розумову її спрямованість;
- показати наслідки реформаційних процесів осьового часу на формування європейської, індійської та китайської цивілізацій і на подальший розвиток світової історії.

Об'єктом дослідження є осьовий період світової історії як перехід від архаїчної ментальності до розумово-добродійного мислення.

Предметом дослідження є зафіксовані в письмових джерелах духовні процеси періоду осьового часу, які розглядаються як ментальні революції в Стародавній Персії, Греції та Римі, Індії та Китаї у середині першого тисячоліття до н. е.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять концепції Р. Арона, М. Гартмана, Г. Гегеля, О. Зінов'єва, І. Лакатоса, К. Маркса, М. Поповича, К. Поппера, В. Стьопіна, А. Тойнбі, С. Хантінгтона, Дж. Холтона, О. Шпенглера про закономірності багатовимірного світового культурно-історичного процесу і його тематичний аналіз, культуру і цивілізацію, історичне і логічне, емпіричне і теоретичне, структуру і розвиток теоретичного знання, дослідницькі програми і зміну наукових теорій. Дисертаційна робота побудована на дослідженні переважно літературних пам'ятників періоду, що вивчається.

Важливу методологічну установку дисертаційного дослідження становить уявлення про співвідношення об'єктивного і суб'єктивного у філософсько-історичному знанні, згідно з яким його природа є специфічним об'єктивно-суб'єктивним буттям розумової реальності. У текстах історичної епохи, що вивчається, ми намагалися виявити інваріантні ціннісно-розумові структури ментального простору культури. При описі історичних подій вони так або інакше фіксуються в текстах. Ці тематичні структури виражають метрику, дух історичної епохи і є найбільш фундаментальними об'єктами філософсько-історичного пізнання.

У своїй роботі ми керувалися методологічним положенням про ціннісну навантаженість ментального простору культури, яку створює безліч об'єктивацій у результаті діяльності людей у матеріальному виробництві, в системі суспільних комунікацій, у наукових і художніх творах. У епохи перетворень відбувається перепрограмування «живого духу». Перед людьми ставляться нові цілі та нові цінності, реалізація яких приводить до руйнування старої й формування нової системи об'єктивацій, нового ціннісно-розумового простору.

У сучасній методології філософії історії розрізняють шар об'єктивного, безперервного потоку культурно-історичного процесу, що включає сукупну соціально-політичну, економічну, культурну діяльність людей, систему їх комунікацій, а також функціонування інституційної інфраструктури. Інший шар культури можна назвати феноменальним, різноманіття якого становлять культурно-історичні події минулого і сьогодення, зафіксовані в письмових історичних, літературних джерелах, витворах мистецтва й ін. Об'єктивний потік культурно-історичного процесу включає нескінченну безліч його суб'єктів і об'єктів та зв'язків між ними. Тоді як феноменальний шар (знання-текст) є спрощеним, у певному значенні моделлю онтологічної реальності, яка ідеалізується. Методологічне значення розуміння істотної відмінності нескінченної складності об'єктивної реальності ходу світової історії та її концептуального бачення виражається в тому, що дослідник завжди повинен

усвідомлювати обмеженість опису історичної реальності, всякої теоретичної конструкції. Дотримання цієї методологічної вимоги застерігає від істотних помилок у дослідженні.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вперше проведено аналіз осьового часу як паралельного розвитку ментальних революцій у Стародавній Персії, Індії, Китаї, Греції та Римі. Застосування тематичного підходу дозволило істотно просунутися в осмисленні цього вирішального періоду світової історії, відкрити новий перспективний напрям дослідження філософії історії і соціальної філософії.

Науковий внесок цього дослідження полягає в отриманні таких нових результатів:

1. Розроблено методологію тематичного аналізу окремих культур, регіонів і світового культурно-історичного процесу як новий засіб філософсько-історичного дослідження:

- встановлено, що духовну культуру доцільно розглядати як ціннісно-розумовий, тематично структурований простір, у якому можна виділити фундаментальні тематичні структури (ФТС) як її системи координат;
- доведено, що систему координат ментального простору культури становить система домінуючих тем як її осі;
- показано, що виявлення ФТС на певному етапі розвитку культур і цивілізацій дозволяє суттєво поглибити уявлення духовних процесів світової історії.

2. У ході загального аналізу осьового часу як великої ментальної революції:

- виявлено натуралістично-силову природу архаїчного періоду розвитку світової історії до VI ст. до н. е. Доведено, що систему координат ментальних просторів культур архаїчного періоду становили домінуючі теми «натура», «сила», «рід», «ерос» і «ритуал»;
- встановлено, що сутність революційних перетворень в осьовий час полягає в тотальній переоцінці попередніх цінностей, у переході від натуралістично-силової системи координат ментального простору культури до розумово-добродійної;
- показано, що відкриття трансцендентної природи божественної реальності стало головною подією в культурах осьових народів, яка визначила головні напрями соціокультурних перебудов;
- виявлено, що епоха осьового часу VI – II ст. до н. е., коли відбувалися персидська, греко-римська, індійська і китайська ментальні революції, в той же час була періодом становлення суперпросторових ціннісно-розумових конфігурацій (цивілізацій), які надалі значною мірою визначали цілеспрямованість світового культурно-історичного процесу;
- встановлено, що головним підсумком цієї епохи стало утворення трьох цивілізацій: європейської, індійської й китайської – як базових для світової історії тематичних структур;

- показано, що в подальшому розвитку світового культурно-історичного процесу екзистенціальна реальність осьового часу всякий раз виникала, коли архаїчна ментальність якої-небудь культури входила в суперпростір однієї з трьох цивілізацій. Тоді відбувалося руйнування натуралістично-силового ціннісно-розумового простору, переоцінка цінностей і формування життєвого світу духовно-добродійного за природою. Таким чином виявлено, що ця обставина є універсальною закономірністю світової історії.

3. Виявлено, що культура Персидської імперії VI – V ст. до н. е. була одним з найважливіших локомотивів реформаційних процесів періоду осьового часу:

- показано, що соціально-політичний устрій, соціально-економічні, правові, релігійні відносини Персидської імперії істотно відрізнялися від таких імперій архаїчного періоду (Ассирійської, Вавілонської та ін.). Уперше в історії світової культури виникає метакультурна реальність – Дух імперії. Склався режим, який сприяв нарощуванню інтеграційних процесів між народами;
- розкрито своєрідність зороастризму як релігії принципово іншого типу, розповсюдження якого привело до руйнування архаїчного, натуралістично-силового життєвого світу і формування світосприйняття духовно-добродійного за природою;
- показано, що батьком персидської ментальної революції був Заратуштра. Виявлено своєрідність зороастрійської онтології, антропології й метафізики в цілому.

4. Показано, що VI ст. до н. е. стало поворотним періодом у формуванні європейської цивілізації, коли відбулися культурно-перетворювальні процеси в культурах Стародавньої Греції та Риму:

- встановлено, що початок старогрецькій ментальній революції поклали реформи Солона (594-592 рр. до н. е.), а успішна греко-персидська війна (480-479 рр. до н. е.) привела до її завершення;
- показано, що реформаційні процеси першої половини VI ст. до н. е. привели до руйнування архаїчної ФТС «натура» – «рід» – «сила» – «ерос» – «ритуал» і встановленню нової системи домінуючих тем «свобода» – «рівність» – «закон»;
- виявлено, що своєю просвітницькою діяльністю Піфагор здійснив прорив у генезисі старогрецького Духу. З'ясовано, що сутність піфагорійської революції виражається у відкритті для греків, італіків і етрусків божественного буття як об'єктивної, чисто духовної, розумово-добродійної реальності. Обґрунтовано положення про те, що лише у вченні й діяльності Піфагора вперше виявляється єдина ФТС «свобода» – «розум» – «чеснота» – «закон» – «краса», яка стала початковою системою координат ментального простору європейської цивілізації;

- на матеріалі старогрецької трагедії, літератури, філософії показано, що перехід від архаїчного життєвого світу до класичного супроводжувався переоцінкою колишніх цінностей і встановленням нової ФТС;
- у структурі старогрецького Духу виявлено субпростір «слава», який розглядався як об'єктивна, надіндивідуальна, вища реальність, як умістище всіх грецьких зразків;
- установлено, що неоднорідність старогрецького ментального простору значною мірою визначав субпростір рабства, метрику якого задавали теми «сила», «наси́льство» і «страх»;
- у результаті тематичного аналізу осьового часу в давньоримській культурі виявлено систему координат її ціннісно-розумового простору, яку становили домінуючі теми «свобода» – «закон» – «чеснота» – «розум» – «слава»;
- показано, що системи координат ментальних просторів старогрецької та давньоримської культур були однотипними і взаємодоповнювали один одного; що реформаційні процеси в осьовий час в Стародавній Греції й Римі були переважно зосереджені в соціально-політичній сфері, що суттєво відрізняло грецьку і римську ментальні революції від індійської, китайської та персидської.

5. У результаті проведення тематичного аналізу осьового часу в становленні індійської цивілізації:

- виявлено, що «Рігведа» відображає натуралістично-силовий характер ментального простору культури Стародавньої Індії, систему координат якої становили домінуючі теми «натура», «рід», «сила», «ерос» і «ритуал».
- показано, що Упанішади є письмовим джерелом епохи осьового часу і відображають процес становлення духовно-добродійного ментального простору староіндійської культури. За допомогою тематичного аналізу текстів Упанішад виявлено історичний розвиток базових понять і тематичних структур, що дозволило простежити процес становлення метафізичного знання в Стародавній Індії;
- доведено, що загальним для всіх Упанішад є пошук трансцендентної підстави Всесвіту, напружений пошук шляху до спасіння, до метафізичного звільнення. З'ясовано, що унікальність Упанішад як письмового джерела дозволяє простежити як процес досягнення та усвідомлення трансцендентної реальності Брахмана й Атмана, так і хід становлення давньоіндійської метафізики Шляху;
- виявлено, що визначальним напрямом перетворення староіндійського Духу було прагнення до спасіння, до досягнення метафізичної свободи. Встановлено, що для реалізації цього надзавдання було підпорядковано все. Індивідуальне і сімейне життя, соціально-політична структура, духовна діяльність – усе носило підпорядкований характер;
- показано, що ментальна революція в Стародавній Індії привела до становлення індійської цивілізації, систему координат ментального простору якої становили теми «Веди», «дхарма» і «ритуал».

6. Дослідження старокитайської ментальної революції виявило її хронологічні рамки, етапи та особливості розвитку:

- показано, що на першому її етапі в епоху Чжаньго рефлексійна діяльність здійснювалась переважно за трьома напрямками конфуціанською, даоською і легістською школами, одним з головних досягнень якої було здійснення Конфуцієм й Лао-цзи духовного прориву – відкриття трансцендентної реальності Дао-Шляху;
- установлено, що другий етап китайської ментальної революції охоплює період існування імперії Цинь (остання третина III ст. до н. е.), коли була зроблена спроба перетворення Китаю на основі легістської програми;
- показано, що в третій завершальний період осьового часу (II – I ст. до н. е.) у міру становлення імперії Хань відбувається істотне реформування старокитайського суспільства на основі конфуціанської парадигми, яке привело до перетворення китайського Духу;
- виявлено, що, згідно з ученням Конфуція, Дао-Шлях є «приховано-таємною», «тонко сокровенною», метафізичною, розумово-добродійною реальністю Неба, в якій задані всі зразки думки і поведінки на індивідуальному, сімейному й державному рівнях. Показано, що оригінальність конфуціанської метафізики виражається в тому, що трансцендентне буття Дао-Шляху як метафізичного субпростору божественної реальності Неба мислилося як об'єктивна, чисто духовна соціальна реальність, що ідеалізується. Установлено, що життєздатність конфуціанської релігійно-філософської концепції великою мірою визначала універсальна тематична структура, яка виражала сутнісну природу трансцендентного буття Дао-Шляху, життєвого світу благородної людини, сім'ї та держави;
- показано, що в рамках легістської школи в перший період осьового часу в Стародавньому Китаї йшов напружений пошук ефективних теоретичних моделей і методів державного управління. З'ясовано, що спочатку ця традиція (концепція Шан Яна) не мала ні онтологічного, ні метафізичного обґрунтування;
- установлено, що з погляду розвитку реформаційних процесів осьового часу в Стародавньому Китаї даоська метафізика сприяла руйнуванню архаїчного життєвого світу, істотно поглибила уявлення про природу і структуру Всесвіту;
- виявлено систему координат ментального простору китайської цивілізації, яку становлять домінуючі теми «сім'я», «ритуал», «ван» і «гармонія».

Теоретичне значення дисертаційного дослідження полягає у виявленні за допомогою тематичного аналізу нового перспективного напрямку вивчення одного з найважливіших періодів світової історії, що дозволяє істотно просунутися в осмисленні епохи осьового часу як великої ментальної революції середини першого тисячоліття до н. е.

Практичне значення. Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані в розробленні нормативних курсів і спецкурсів з філософії історії, соціальної філософії, всесвітньої історії, філософії і культурології.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є результатом самостійної дослідницької роботи автора. У тексті дисертації використано матеріали публікацій, підготовлених автором.

Апробація теми і результатів дисертації здійснена при обговоренні на кафедрі філософії та соціально-політичних дисциплін Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка й на теоретичному семінарі кафедри теоретичної і практичної філософії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; у виступах на міжнародних і всеукраїнських конференціях, зокрема: на III Міжнародних Бахтінівських читаннях «М. М. Бахтін і гуманітарне мислення на порозі XXI століття» (Саранськ, 1995); на II, IV, VIII, IX, XI, XIV, XV, XVI, XVII Міжнародних Сковородинівських читаннях (Харків, 1996-2009); Всеукраїнській науково-методичній конференції «Формування національних і загальнолюдських цінностей у студентів вищих технічних навчальних закладів» (Полтава, 2002); III Міжнародних Меркушинських наукових читаннях «Селянин у миру і на війні» (Саранськ, 2005); філософському семінарі «Іммануїл Кант і сучасність» (Полтава, 2005); IV Російському філософському конгресі «Філософія і майбутнє цивілізації» (Москва, 2005), IV Міжнародній конференції «Людина в сучасних філософських концепціях» (Волгоград, 2005) під егідою ЮНЕСКО.

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладено в двох монографіях (50,8 др. арк.) і 20 наукових статтях, які опубліковані у спеціалізованих виданнях, загальним обсягом 10,2 др. арк., а також в 13 інших публікаціях обсягом 7,3 др. арк.

Дисертаційне дослідження складається зі вступу, п'яти розділів, висновків (загальний обсяг основного тексту – 474 с.) і списку використаних джерел (323 позиції на 26 с.).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, висвітлюється ступінь її розробленості, формулюються мета та завдання, об'єкт і предмет дисертаційної роботи, визначені теоретико- методологічні засади та джерела дослідження, розкривається наукова новизна, теоретичне та практичне значення роботи, відображено апробацію результатів дослідження.

Перший розділ «Філософія і методологія тематичного аналізу» присвячено розробленню концептуального апарату та його теоретичного обґрунтування для проведення філософсько-історичного дослідження. У підрозділі 1.1 «Концепція “осьового часу” К. Ясперса і її коментар з точки зору тематичного аналізу» виявляється своєрідність його теоретичного

підходу. Нами була конкретизована періодизація осьового часу, в ході якої була виявлена своєрідність підготовчого етапу, етапу духовного прориву і постреволуційного періоду. Тематичний аналіз дозволив значно уточнити характер та спрямованість світового культурно-історичного процесу. Загальний характер змін у духовній сфері в осьовий час пояснюється переходом від натуралістично-силової системи координат ментального простору культури до розумово-добродійної.

У підрозділі 1.2 *«Микола Гартман про природу та об'єктивацію «живого духу»»* аналізується вчення німецького філософа про структуру «живого духу» і механізми його об'єктивації. В загальній структурі буття М. Гартман виділив та дослідив два типи надособистісних реальностей: ідеальне буття категорій, цінностей і логічних форм та буття живого духу. Для нас особливе значення має його аналіз різних засобів об'єктивації індивідуально-психічного духу. Разом з тим було показано, що німецький філософ не приділив уваги зворотному процесу, який ми називаємо декодуванням. Ми живемо в закодованому бутті. У науках про природу вчені розшифровують коди природного середовища. Нас переважно цікавить штучне середовище, яке утворене багатьма поколіннями людей. У технічних винаходах, у різноманітних міжособистісних відносинах, у праві, моралі, творах науки й мистецтва тощо кожне покоління людей, подібно бджолам, які заготовляють мед у стільниках, закладає масиви нових змістів. У ході розвитку людства цей процес усе більше посилюється і прискорюється. Щоб жити в цьому закодованому нескінченною множиною змістів середовищі, нам потрібно кожен мить нашого буденного існування якусь його частину декодувати. Неперервний процес декодування наперед заданих змістів-кодів є необхідною складовою нашого існування, буттям у ціннісно-розумовому просторі. Ментальний простір як особливого виду реальність має об'єктивно-суб'єктивну природу. Тому його не можна назвати ні об'єктивним, ні суб'єктивним духом.

У підрозділі 1.3 *«Головні положення філософсько-історичного аналізу»* культура розглядається як ментальна просторова конфігурація, що розгортається в часі, яка утворюється безліччю елементарних теоретичних об'єктів – тем. Теми розглядаються як відносно відокремлені, цілісні, ціннісно-розумові утворення, які більшою чи меншою мірою визначають цілі, ідеали, вольові устремління, орієнтації людей. Множина тем утворює тематичний простір культури. Всі теми можна розділити на дві групи: фундаментальні й похідні. Особливо важливу роль відіграє перша група тем. Згідно з тематичним підходом, що розробляється нами, в усякій культурі на будь-якому етапі її розвитку можна виділити деяку множину тем, виступаючих у функції аксіом. Їх аксіоматичний характер виражається в тому, що представники тієї або іншої культури ці теми-цінності приймають як очевидні істини, що не вимагає їх обґрунтування. Подібного роду теми називаються нами домінуючими. У ціннісній системі культури вони виражають абсолютні цінності, які

несвідомо приймаються більшістю представників цієї культури. Домінуючі теми утворюють стійкі системи, які ми називаємо фундаментальними тематичними структурами (ФТС). ФТС можна розглядати як систему координат ментального простору культури. Сукупність домінуючих тем утворює систему універсалій, що визначають зміст усіх тем-цінностей і таким чином задають єдину структуру ментального простору культури. Цілісний характер ФТС як системи координат визначає цілісний та замкнутий характер ментального простору культури. Виявлення ФТС, а потім конструювання тематичного простору культури відкриває можливість для здійснення глибшого систематичного теоретичного аналізу культури, що вивчається, і світового культурно-історичного процесу. Тематичний підхід формує достатньо продуктивну дослідницьку програму, реалізація якої відкриває можливість систематичного аналізу ментальних просторів окремих культур, культурних регіонів, культурно-історичного процесу в цілому й, таким чином, дозволяє глибше зрозуміти єдність і своєрідність окремих культур, ходу світового культурно-історичного розвитку.

У завершальному підрозділі 1.4 «Осьовий час як велика ментальна революція» дається загальна характеристика періоду осьового часу з точки зору тематичного аналізу. В ході вивчення архаїчного періоду світової історії виявляється своєрідність ментальних просторів культур цього етапу, які мали натуралістично-силовий характер. Це означає, що ні в одній культурі до VI ст. до н. е. ми не знайдемо уявлень про розум і чесноту як духовні, самотійні реальності. Тематичний аналіз дозволяє виділити універсальну тематичну структуру (ФТС) тематичних просторів усіх культур до VI ст. до н. е. Її утворюють домінуючі теми «натура», «сила», «рід», «ерос» і «ритуал». При цьому релігійні уявлення, відображені в міфологіях архаїчних народів, виражали сукупність натуралістично-силових життєвих устремлінь і виступали у функції їх обґрунтування й інституалізації. Ці п'ять тем утворили систему координат ментального простору архаїчної культури.

Революційний вибух ціннісно-розумового простору припадає на VI ст. до н. е. в чотирьох вогнищах світового культурно-історичного процесу: в Стародавній Персії, Індії, Китаї, Греції та Римі. Суть ціннісно-розумового перевороту виражалася у виявленні трансцендентної, розумово-добродійної природи божественної реальності. Якщо в наш час домінують суб'єктивістські ціннісно-розумові орієнтації, то в цей період, навпаки, панував тотальний об'єктивізм. Практично була відсутня термінологія для позначення суб'єктивного поля сприйняття. Тому розумово-добродійний субпростір спочатку сприймався як об'єктивна, надіндивідуальна реальність. Спочатку було відчуття і захоплення, а потім поступово почало приходити розуміння своєрідності цієї реальності. Цей шлях з'ясування нам проклали безліч безіменних мудреців, відомих перших філософів і творців великих релігій. Генезис філософії цього періоду є вираз рефлексійної складової шляху осмислення цієї трансцендентної реальності, процес її тематичної

структуризації. Але оскільки цей розумово-добродійний субпростір було занурено в істотно різні, тематично впорядковані, міфологічні простори культур Стародавньої Індії, Китаю, Греції й Персії, то і її тематична структуризація в ціннісно-розумових просторах цих культур пішла істотно іншими шляхами.

У кінці VI – першій половині V ст. до н. е. в усіх названих регіонах у цілому завершуються революційні ментальні перетворення: в основному був здійснений перехід від архаїчного натуралістичного життєвого світу до розумово-добродійного простору класичної культури. Основу цього процесу становило руйнування натуралістичної ФТС і утворення нової, яка задавала нову систему відліку, нову метрику ментального простору, що базується на абсолютних цінностях розуму й чесноти. Теми «натура», «сила», «ерос» втратили домінуючий характер, були витиснені на периферію тематичного простору та локалізовані. У класичний період на перший план виходять теми «розум», «чеснота», «справедливість», «закон». Боги і герої розглядаються як джерело чесноти, розумності, як вища, чисто духовна реальність. Разом з тим, у ході ментальної революції й особливо в осьовий період розгортається рефлексійна робота не тільки з осмислення відкритої трансцендентної реальності та нового життєвого світу, але й з переосмислення ментальності архаїчного комплексу з метою його адаптації до сучасної системи координат ціннісно-розумового простору культури. У процесі редагування за допомогою інтерполяцій модернізували архаїчний матеріал. Образи богів і героїв наділялися рисами розуму та чесноти, які стають домінантами їх характерів. Відкриття трансцендентної, розумово-добродійної божественної реальності в VI ст. до н. е. мало універсальне революційне значення. Воно істотним чином змінило світосприйняття, мабуть, у всіх культурах цього регіону, зокрема єгипетській, вавилонській, фінікійській та інших. Почався тотальний процес спіритуалізації ментальних просторів цих культур.

Ментальна революція середини першого тисячоліття до н. е. знаменувала собою найважливішу подію в історії світової культури. Світовий культурно-історичний процес розпадається на два головних, істотно різних періоди: архаїчний і класичний, або натуралістично-силовий і розумово-добродійний. Спочатку ментальні революції відбулися в чотирьох вогнищах, чотирьох відносно замкнутих ментальних просторах – Стародавній Персії, Індії, Китаї, Греції та Римі. Однією з тенденцій розвитку світової історії є трансляція цих ФТС на культури інших народів. Різноманіття форм взаємодії останніх, що мали натуралістично-силовий тематичний простір, з культурами-«велетнями» незмінно приводили до загального результату: народи-«прозеліти» відкривали для себе вищий, довершений ціннісно-розумовий простір, входження у який для них супроводжувалося в свою чергу переживанням ментальної революції, тотальною переоцінкою всіх колишніх цінностей – руйнуванням натуралістично-силової системи координат і встановленням розумово-добродійної.

Другий розділ «Персидська ментальна революція» присвячено обґрунтуванню уявлення про істотний вплив зороастрійської ментальності, персидської культури епохи імперії Ахеменідів на подальший розвиток реформаційних процесів осьового часу. На наш погляд, раніше всіх духовний прорив, біля витоків якого стояв Заратуштра, відбувся в надрах персидської культури. Зороастрійська ментальна революція вплинула на духовні процеси народів, що входили до складу Персидської імперії. У *підрозділі 2.1 «Імперія Ахеменідів як породження Духу осьового часу»* показано, що за своєю природою Персидська імперія значно відрізнялася від Ассирійської імперії й інших держав першої половини першого тисячоліття до н. е. Організаційна структура Персидської імперії, внутрішня і зовнішня політика, законодавство, мистецтво та інші є різними формами об'єктивації персидської ментальної революції, джерелом якої був зороастризм. Якщо хижацьку природу Ассирійської імперії великою мірою визначали ментальні установки Сили, Насильства і Страху, то організуючою «ідеєю» Персидської імперії була «ідея» синтезу полікультурного утворення в єдине ціле. Уперше в історії світової культури виникає метакультурна реальність, Дух імперії. Створюється режим сприяння для нарощування інтеграційних процесів між народами.

У *підрозділі 2.2 «Зороастрійський прорив у розвитку світового Духу»* виявляється розумово-добродійний характер метафізичного простору зороастрійського віровчення. У міфологіях доосьового часу немає метафізики не тільки тому, що ще не існувало теоретичного опису божественної реальності (бо не було філософії), але і тому, що ця реальність мислилася натуралістично, неметафізично. Новим в зороастрійському ставленні до Бога було безперервне прагнення до морального самовдосконалення як до засобу стійкої підтримки з Ним зв'язку, як до засобу спасіння. Цей моральний стосунок з Богом згодом стане визначальним у світових релігіях. А розроблена концепція спасіння, як шлях душі в замогильному, істотно іншому метафізичному просторі, суттєво вплине на віровчення найбільш розвинених релігій. Ментальний простір зороастризму, систему координат якого становили теми «розум», «чеснота», «правда», «справедливість», таким чином будувався виключно на духовних цінностях. У зороастризмі велася безперервна боротьба проти натуралістичного світосприйняття, ідолопоклонства. Життєвий світ перса-зороастрійця стає морально насиченим. Чеснота перса йде своїм корінням у метафізичну реальність чистого духу Ахура-Мазди і безперервно «харчується» його «енергією». Одночасно енергія духу добродійного зороастрійця спрямована до Бога.

У *підрозділі 2.3 «Порівняльний аналіз персидського і грецького життєвих світів»* показано, що ментальний простір персидської культури не був таким примітивним, яким його малюють грецькі історики, а персидські царі не були жорстокими тиранами. Потрібно звільнитись від спрощених уявлень про персидську культуру періоду осьового часу і в той же час – від ідеалізованих уявлень про ментальність стародавніх греків.

У підрозділі 2.4 «Персидська культура у просторовій структурі осьового часу» доведено, що в VI – IV ст. до н. е. ментальний простір Персидської імперії пов'язував у єдине ціле грецький, вавилонський, єгипетський, іудейський, індійський і китайський світи в єдине ціле. У період осьового часу персидська культура стала джерелом ціннісно-мислинневих перетворень світового культурно-історичного процесу.

У третьому розділі «Осьовий час в історії європейської цивілізації» досліджуються особливості старогрецької й давньоримської ментальних революцій. У підрозділі 3.1 «Осьовий час у становленні давньогрецької культури» розглядаються два етапи ментальної революції в Стародавній Греції: реформи Солон і подвижницька діяльність Піфагора. З філософсько-історичної точки зору осьовий час у культурі Стародавньої Греції став часом «народження» європейської цивілізації, що багато в чому зумовило траєкторію розвитку європейського Духу. Архаїчна Греція ще не була носієм останнього. Саме в осьовий час була закладена система координат ментального простору західноєвропейської культури, яка забезпечує її розвиток та перевагу в міжкультурній боротьбі. До VI ст. до н. е. ментальний простір культури Стародавньої Греції нічим істотним не відрізнявся. Він був однією з варіацій безлічі тематичних просторів, систему координат яких становили домінуючі теми «натура», «сила», «рід», «ерос» і «ритуал». Ці теми-цінності окреслювали горизонт життєвого світу архаїчної Греції. Хронологічні рамки ментальної революції в Стародавній Греції проглядаються достатньо чітко, від реформ Солон (594-593 рр. до н. е.) до греко-персидської війни 480-479 рр. до н. е. Джерелом революційних змін у містах-державках Стародавньої Греції виступали гострі суперечності в соціально-економічній і політичній сферах. Наростаючий процес зубожіння демосу й нависла загроза боргового рабства вимагали ліквідації цих конфліктів, які розривали невеликі архаїчні співтовариства. Саме в соціально-політичній області концентрувалася реформаційна енергія старогрецького Духу.

Першим ступенем на шляху до суспільства нового типу, що забезпечив глибоку тематичну перебудову ціннісно-розумового простору культури, були реформи Солон. Уперше в світовій історії була закладена як фундаментальна тематична структура «свобода» – «рівність» для всіх вільних громадян поліса, реалізація якої забезпечувалася третьою домінуючою темою – темою «закону». Таким чином, руйнувалося силове мислення, що орієнтувалося на традицію. Солон запустив процес перетворення соціально-політичних відносин, формування принципово іншого життєвого світу, розвиток якого вимагав істотної зміни цивільної свідомості. Перші грецькі філософи забезпечили рефлексійну складову цього процесу. Вони були творцями і носіями нового Духу. Своєю діяльністю й своїм способом життя вони сприяли становленню традиції орієнтації на розум та чесноту як неодмінні умови людського життя, природа яких їм ще не була відома. При цьому сфера старогрецької міфології для них залишилася недоторканною.

Прорив у генезисі старогрецького Духу судилося здійснити Піфагору. Вчення, спосіб життя Піфагора, розпорядок у його школі строго орієнтовані на денатуралізацію індивідуального і соціального життєвого світу, в якому чітко встановлювався примат чисто духовних цінностей. Серцевину піфагорійського вчення складало уявлення про розумово-добродійну реальність як суть усього суцього. У грецькому світі не існувало понятійних засобів для його опису. Піфагор спробував осмислити цю реальність, яка захопила його, за допомогою чисел. Для Піфагора було цілком очевидним, що числа, геометричні фігури є особливого виду раціональна, сакральна, сутнісна реальність матеріального світу, яка сприймається тільки розумом. Тому він вважав, що числа можуть служити найбільш ефективним засобом опису вищої, розумово-добродійної реальності, яка мислилася як божественне буття. Таким чином, суть «піфагорійської» революції виражається у відкритті для греків та італіків чисто духовної, розумово-добродійної реальності, що привело їх до глибокої переоцінки цінностей, до денатуралізації ментального простору культури. Лише в ученні й діяльності Піфагора ми виявляємо єдину тематичну структуру, яка складається з абсолютних цінностей «свобода», «розум», «чеснота», «закон» і «краса», якій судилося стати ФТС культури класичної Греції й республіканського Риму. Саме ця ФТС послужить системою відліку, задаватиме систему координат ціннісно-розумового простору античної культури в цілому.

У підрозділі 3.2 «Становлення системи координат ментального простору Стародавньої Греції» показано, що ментальна революція в старогрецькому світі є тривалим, складним, багатоплановим процесом переходу від натуралістично-силового до розумово-добродійного простору. Домінуючі теми «свобода», «рівність», «закон», «розум», «чеснота» і «краса» становлять основні виміри тематичного простору культури Стародавньої Греції. Цей процес мав глобальний, комплексний характер. Він дістав віддзеркалення у філософії, міфології, в літературі, поезії, в драматургії, в скульптурі тощо. Йшла безперервна робота із самоосмислення, самовдосконалення, самоконструювання старогрецького Духу. В сфері релігійних уявлень стародавні греки виявилися найбільш консервативними. Вони обмежилися переосмисленням природи олімпійських богів, унаслідок чого їх статус ще більш піднісся. Основна енергія старогрецького Духу була сконцентрована на освоєнні буття-в-світі, в чому вони значно перевершили стародавніх індійців та китайців.

Своєрідність епохи осьового часу в Стародавній Греції полягала в тому, що вся енергія старогрецького Духу була сконцентрована на забезпечення індивідуальної свободи в соціальному бутті. Системою відліку європейського Духу було буття вільного, розумного, добродійного індивіда. В цілому горизонт європейського Духу обкреслювало буття-в-світі. У грецькій ментальній революції трансцендентний чинник не був ні первинним, ні ведучим. Першопоштовхом перебудови старогрецького суспільства в осьовий

час був комплекс соціально-економічних і політичних причин. Олімпійські боги «не брали» участі в грецькій ментальній революції. Лише в ході розвитку останньої вони «змінili» свою природу. Отже, з цього виходить, що, якщо глибинний сенс осьового часу в Стародавній Персії, Індії й Китаї становила трансцендентна божественна реальність, відповідно до розуміння якої перебудовувався мирський порядок, то в культурі Стародавньої Греції, навпаки, первинним було перетворення мирського порядку, відповідно до якого був перебудований і порядок божественний.

У підрозділі 3.3 *«Система координат ментального простору культури Стародавньої Греції в дзеркалі грецької філософії»* показано, що Платон і Аристотель у своїх філософських міркуваннях значно поглиблюють зміст категорій (тем) «розум», «добродієність», «справедливість», «прекрасне» та обґрунтовують їх базовий характер у грецькій культурі.

У підрозділі 3.4 *«Своєрідність давньоримської ментальної революції»* доведено, що перетворення в давньоримській культурі також лежали у сфері соціально-політичних відносин, регуляція яких здійснювалася переважно засобами нормативного законодавства. Вся решта завдань і відносин була вторинними, підпорядкованими. Приблизно у VI ст. до н. е. в давньоримській культурі відбувалось руйнування натуралістично-силової й формування розумово-добродієної системи координат ментального простору культури, осями якої виступали домінуючі теми «свобода», «закон», добродієність», «розум», «слава» і «прекрасне».

У підрозділі 3.5 *«Культура етрусків в осьовий час»* з'ясовується однотипність грецького, римського й етрусського суспільств і культур узагалі. Для нас цей висновок означає, що греки, римляни та етруски (можна додати й італіки) жили в однакових системах координат ціннісно-розумового простору культури, осями яких були домінуючі теми «розум», «свобода», «закон», «чеснота» і «краса». Технічна діяльність, соціально-політичний устрій, розвиток релігії, літератури й мистецтва повною мірою підтверджують цю обставину. Саме однотипність природи їх культур, їх ментальність стала однією з головних причин їх подальшої інтеграції, яка привела до поглинання культур етрусків та італіків «життєздатнішою» і успішнішою римською культурою. Для нас же важливо зробити головний висновок: етруски, як і греки і римляни, в VI – V ст. до н. е. пережили ментальну революцію, процес руйнування натуралістично-силової системи координат ціннісно-розумового простору культури і формування розумово-добродієної.

У четвертому розділі **«Тематичний аналіз осьового часу індійського Духу»** вивчаються особливості ментальної революції в культурі Стародавньої Індії. У підрозділі 4.1 *«Архаїчний життєвий світ “Рігведи”»* досліджується своєрідність натуралістично-силової системи світосприйняття архаїчної Індії. В її гімнах домінуючі теми «натура», «здобич», «сила», «ерос» і «ритуал» виявляються повною мірою. Тематичний підхід дозволяє розглянути знамениту частину староіндійського релігійного комплексу як відображену історію

становлення архаїчного індійського Духу. Найдавніші гімни відображають ранній, найбільш натуралістично насичений період формування архаїчного ментального простору культури. У ході розвитку індійського Духу інтенсивність натуралістичних образів слабшає. Тематичний аналіз дозволяє виявити натуралістично-силову природу архаїчного староіндійського Духу і стежити еволюційний шлях його розвитку.

У підрозділі 4.2 *«Упанішади – лабораторія індійської ментальної революції»* розкривається, що тексти Упанішад відображають період перетворення староіндійського Духу в епоху ментальної революції. В усіх Упанішадах спостерігається обвал натуралістичних цінностей. Ті теми, які були осередком жаданих цілей у «Рігведі», в Упанішадах відійшли на другий план. Визнання вищої, сокровенної реальності Брахмана й Атмана абсолютною цінністю додало всьому іншому статус відносного, швидкоплинного буття. Головна цінність Упанішад виражається в тому, що вони є творами епохи кардинальних, найглибших перетворень у багатовіковій історії розвитку індійського Духу. Хронологічні рамки цього революційного періоду приблизно можна окреслити VII – III ст. до н. е. Тому можна стверджувати, що в Упанішадах був відображений складний процес ментальних перетворень – перехід від натуралістично-силового міфологічного простору в метафізичний розумно-добродійний. Загальним для всіх Упанішад є пізнавальний пошук основи Всесвіту, напружений пошук шляху до Спасіння, до Звільнення. У своїй сукупності вони відтворюють цей шлях, кожна з яких є ступенем у ході цього складного сходження. Тематичний аналіз цих текстів дає змогу простежити цей шлях.

Осьовий час у староіндійській культурі охоплює період приблизно з VII по III ст. до н. е., у якому можна виділити підготовчий етап бродіння й дозрівання староіндійського Духу, етап кардинальних ментальних перетворень (приблизно друга половина VI ст. до н. е.) та етап кристалізації ФТС і всього ціннісно-розумового простору культури Стародавньої Індії (V – III ст. до н. е.). Основну тенденцію в становленні староіндійського Духу в осьовий час становив напружений пошук шляху досягнення метафізичної свободи. Ця трансцендентна спрямованість індійського Духу до метафізичної свободи визначає, вибудовує всю систему ціннісно-розумових, соціально-політичних, етичних, правових й інших пріоритетів. Індивідуальне (чотири періоди життя) і сімейне життя, соціально-політичний устрій (кастова система відтворювала ступені сходження соціальних груп до здійснення заповітної мети) – все підпорядковано розв'язанню цього головного завдання індійської культури.

У підрозділі 4.3 *«Кристалізація давньоіндійського Духу у постосьовий період»* аналізується система координат ціннісно-розумового простору староіндійської культури, яку становили домінуючі теми «Веди», «дхарма» і «ритуал». Вони визначали своєрідність й окреслювали горизонт староіндійського Духу. Всі інші уявлення, інші теми виникають з них і мають вторинний характер. Ці твердження вимагають подальшого уточнення й

теоретичного аналізу. Важливо підкреслити, що смислові поля цих трьох домінуючих тем частково збігаються, що при всьому безрозмірному масиві староіндійського Духу додає йому єдність і цілісність. Староіндійський Дух можна уявити у вигляді піраміди, основою якої служать домінуючі теми «Веди», «ритуал» та «дхарма», а вершиною – гранична мета, духовне Спасіння, досягнення споглядання Атмана й Брахмана.

П'ятий розділ «Ментальна революція в Стародавньому Китаї» присвячено вивченню перетворення старокитайського Духу в осьовий час китайської цивілізації. У *підрозділі 5.1 «Архаїчний період розвитку давньокитайської культури»* показано натуралістично-силовий характер ментального простору архаїчного Китаю і виявлено головні етапи китайської ментальної революції, в якій можна виділити три етапи. Межі першого етапу окреслює епоха Чжаньго («Воюючих царств», V – III ст. до н. е.). Її можна назвати латентним періодом підготовки революційних перетворень. Безперервні усобиці царств з їх грабуваннями й руйнуваннями заповнювали цю неспокійну епоху жорстокістю та насильством. Одним з головних досягнень епохи Чжаньго було здійснення безпрецедентного в багатовіковій історії Китаю духовного прориву, здійсненого, перш за все, Конфуцієм, а також даосами. У певному значенні Конфуція можна назвати батьком великої китайської ментальної революції. Суть духовного перевороту виражається у відкритті трансцендентної, духовно-добродійної реальності Дао-Шляху. Даосами буття Дао тлумачилося істотно інакше. У цей період йшла напружена рефлексійна робота з осмислення соціального буття, в результаті якої сформувалися три її теоретичні моделі – конфуціанська, даоська і легістська.

У *підрозділі 5.2 «Натуралістично-силова спрямованість ментальності легістської школи»* показано, що, з одного боку, представники цієї школи розгорнули досить потужну рефлексійну роботу з подолання тривалої гострої соціально-політичної кризи епохи Воюючих царств. З іншого – законники не були носіями духовного прориву в ціннісно-розумовому просторі культури. Їх філософсько-політична думка розвивалася в натуралістично-силовій системі координат духовного простору культури.

У *підрозділі 5.3 «Конфуціанське перетворення давньокитайського Духу»* показано, що конфуціанство стало локомотивом китайської ментальної революції. Головне відкриття Конфуція, яке значною мірою визначало зміст усієї його філософської системи, було вчення про Дао-Шлях як трансцендентну реальність Неба, що містить у собі всі зразки думок, моральних норм, поведінки на рівні індивіда, сім'ї й держави. Конфуціанська метафізика, моральна філософія, теорія управління в цілому здійснили духовний прорив у натуралістично-силовому просторі давньокитайської культури, сформували принципово іншу систему координат, духовно-моральну за своєю природою. Конфуцію вдалося створити міцну, цілісну, універсальну теоретичну систему, безпрецедентну в світовій філософії. Тематична структура життєвого світу благородного чоловіка для китайців виступає універсальною моделлю для

розуміння світу індивіда, сім'ї, суспільства і божественного буття Неба. Становлення на шлях благородного чоловіка з необхідністю приводить до духовно-добродійного перетворення людини, що також з необхідністю спричиняє перетворення в сімейних і соціально-політичних відносинах. Згідно з Конфуцієм, рух у трьох основних для китайця життєвих світах (індивідуальному, сім'ї та держави) симетричний. Також він можливий у зворотному напрямі. Проте слід відмітити, що для китайської ментальності найбільш важливим, базовим є світ сім'ї. Не індивід і держава, а сім'я є системою відліку для китайського Духу. Тому в тематичних структурах ціннісно-розумового простору китайської культури переважають сенси надіндивідуального порядку, що істотно відрізняє його від індивідуалістично орієнтованого європейського Духу.

У підрозділі 5.4 *«Даоська метафізика Дао-Шляху»* досліджується своєрідність метафізичного знання даосів і їх ролі в перебудові давньокитайського суспільства. Даоси впевнено подолали конфуціанську обмеженість соціальною реальністю і значно просунулися в освоєнні граничних шарів не проявленої, трансцендентної реальності Дао. Разом з тим філософія даосів не мала великого впливу на перетворення Стародавнього Китаю.

У підрозділі 5.5 *«Перетворення ментального простору культури Стародавнього Китаю в епоху імперії Цинь»* доведено, що в цей період була зроблена спроба перетворення Китаю на основі легістської програми. Вона була успішною в тому сенсі, що вдалося об'єднати народи Китаю в єдиній державі – імперії Цинь. Під час правління Цинь-Шихуанді йшов активний процес об'єктивації й інституалізації легістських уявлень. При цьому ця реформаторська програма не мала моральної основи, що і було однією з головних причин її краху.

У підрозділі 5.6 *«Закінчення давньокитайської ментальної революції в період утворення імперії Хань»* аналізується істотне реформування старокитайського суспільства на основі конфуціанської парадигми, яке привело до перетворення китайського Духу. Своєрідність цієї епохи виражається в тотальній об'єктивації конфуціанської ментальності в різноманітних формах: у соціально-політичній структурі, в законодавстві, в ритуалі, в системі освіти й виховання, в мистецтві тощо. Ці процеси привели до встановлення нової, духовно-добродійної за природою системи координат ментального простору старокитайської культури, яку утворювали домінуючі теми «сім'я», «ван», «ритуал» і «гармонія». Ми не претендуємо на повний список домінуючих тем. Проте ці чотири домінуючі теми, на нашу думку, задають систему відліку всіх інших тем, окреслюють горизонт життєвого світу старокитайської культури.

У **висновках** представлено основні результати дисертаційного дослідження.

1. Тематичний підхід формує достатньо продуктивну дослідницьку програму, реалізація якої відкриває можливість систематичного аналізу ментальних просторів окремих культур, культурних регіонів, культурно-

історичного процесу в цілому і, таким чином, дозволяє глибше зрозуміти єдність та своєрідність окремих культур, ходу світового культурно-історичного розвитку. В межах тематичного філософсько-історичного аналізу відкривається перспективний напрям досліджень з виявлення ціннісно-розумових основ різних культур і епох. При дослідженні світового культурно-історичного процесу тематичний підхід дозволяє виявити наявність метакультурного шару як специфічної ціннісно-розумової суперпросторової надбудови, сприяє з'ясуванню логіки світової історії як розвитку цивілізацій.

2. У ході вивчення архаїчного періоду світової історії виявляється своєрідність ментальних просторів культур цього етапу, які мали натуралістично-силовий характер. Тематичний аналіз дає можливість виділити універсальну тематичну структуру всіх тематичних просторів VI ст. до н. е. Її утворюють домінуючі теми «натура», «сила», «рід», «ерос» і «ритуал».

3. Революційний прорив ціннісно-розумового простору припадає на VI ст. до н. е. та виявляється в чотирьох вогнищах світового культурно-історичного процесу: в Стародавній Персії, Індії, Китаї, Греції та Римі. У періоді осьового часу можна виділити три етапи: підготовчий (до VI ст. до н. е.), епоху великої ментальної революції (VI – перша половина V ст. до н. е.) і постреволюційний (з другої половини V по II ст. до н. е.) період. Суть ціннісно-розумового перевороту виражалася у виявленні трансцендентної, розумово-добродійної божественної реальності.

4. Ментальна революція середини першого тисячоліття до н. е. знаменувала собою найважливішу подію в історії світової культури. Світовий культурно-історичний процес розпадається на два основних, істотно різних періоди – архаїчний і класичний, або натуралістично-силовий та розумово-добродійний. Спочатку ментальна революція відбулася в чотирьох вогнищах, чотирьох відносно замкнутих ментальних просторах – Стародавній Персії, Індії, Китаї, Греції та Римі. Однією з тенденцій розвитку світової історії є трансляція їх ФТС на культури інших народів. Різноманіття форм взаємодії останніх, що мали натуралістично-силовий тематичний простір, з культурами-«велетнями» незмінно приводили до загального результату: народи-«прозеліти» відкривали для себе вищий, довершений ціннісно-розумовий простір, входження у який для них супроводжувалося в свою чергу переживанням ментальної революції, тотальною «переоцінкою всіх колишніх цінностей» – руйнуванням натуралістично-силової системи координат і встановленням розумово-добродійної.

5. Зороастрійська ментальна революція впливала на духовні процеси народів, що входили до складу Персидської імперії. Новим у зороастрійському відношенні до Бога було безперервне прагнення до морального самовдосконалення як до засобу стійкої підтримки з Ним зв'язку, як до засобу спасіння. Ментальний простір зороастризму, систему координат якого становили теми «розум», «чеснота», «правда», «чистота», «справедливість», будувався виключно на духовних цінностях. У зороастризмі велася безперервна

боротьба проти натуралістичного світосприйняття, ідолопоклонства. Життєвий світ перса-зороастрійця стає морально насиченим. Для інтелектуально найбільш розвинених народів-сусідів (греків, індійців й іудеїв) зороастрійська ментальність стала спусковим гачком, що спричиняв революційні перетворення у власних ментальних просторах.

6. З філософсько-історичної точки зору осьовий час у культурі Стародавньої Греції став часом «народження» європейської цивілізації. Хронологічні рамки ментальної революції в Стародавній Греції простежуються достатньо чітко, від реформ Солона (594-593 рр. до н. е.) до греко-персидської війни 480-479 рр. до н. е. Джерелом революційних змін у містах-державках Стародавньої Греції виступали гострі суперечності в соціально-економічній і політичній сферах. Ментальна революція в старогрецькому світі є тривалим, складним, багатоплановим процесом переходу від натуралістично-силового до розумово-добродійного ціннісно-розумового простору. Домінуючі теми «свобода», «рівність», «закон», «розум», «чеснота» і «краса» становлять основні вимірювання тематичного простору культури Стародавньої Греції. Своєрідність епохи осьового часу в Стародавній Греції полягала в тому, що вся енергія старогрецького Духу була сконцентрована на забезпечення індивідуальної свободи в соціальному бутті. У грецькій ментальній революції трансцендентний чинник не був ні первинним, ні ведучим. Лише в міру розвитку останньої боги «змінити» свою природу.

7. Осьовий час у староіндійській культурі охоплює період приблизно з VII по III ст. до н. е., у якому можна виділити підготовчий етап бродіння і дозрівання староіндійського Духу, етап кардинальних ментальних перетворень (приблизно друга половина VI ст. до н. е.) та етап кристалізації ФТС усього ціннісно-розумового простору культури Стародавньої Індії (V – III ст. до н. е.). Головну тенденцію в становленні староіндійського Духу в осьовий час становив напружений пошук шляху досягнення метафізичної свободи. Ця трансцендентна спрямованість індійського Духу до метафізичної свободи визначає, вибудовує всю систему ціннісно-розумових, соціально-політичних, моральних, правових та інших пріоритетів. Домінуючі теми «Веди» (весь ведичний комплекс, що включає і Упанішади), «ритуал» і «дхарма» становили три осі системи координат ціннісно-розумового простору староіндійської культури. Вони визначали своєрідність та окреслювали горизонт староіндійського Духу.

8. У старокитайській ментальній революції можна виділити три етапи. Межі першого етапу окреслює епоха «Воюючих царств» (V – III ст. до н. е.). Його можна назвати латентним періодом підготовки революційних перетворень. Одним з головних досягнень епохи Чжаньго було здійснення безпрецедентного в багатовіковій історії Китаю духовного прориву, здійсненого, перш за все, Конфуцієм, а також даосами. Суть духовного перевороту виражається у відкритті трансцендентної, духовно-добродійної реальності Дао-Шляху. В цей період ішла напружена рефлексійна робота з

осмислення соціального буття, в результаті якої сформувалися три її теоретичні моделі – конфуціанська, даоська і легістська. Другий етап китайської ментальної революції охоплює період існування імперії Цинь (остання третина III ст. до н. е.) під час правління Цинь-Шихуанді та його спадкоємця Ер-ши-хуана. У цей період була зроблена спроба перетворення Китаю на основі легістської програми. Вона була успішною в тому сенсі, що вдалося об'єднати народи Китаю в єдиній державі – імперії Цинь. У третій, завершальний, період осьового часу в Стародавньому Китаї (II – перші дві третини I ст. до н. е.) в ході становлення імперії Хань відбувається істотне реформування старокитайського суспільства на основі конфуціанської парадигми, яке привело до перетворення китайського Духу. Своєрідність цієї епохи виражається в тотальній об'єктивації конфуціанської ментальності в різноманітних формах: у соціально-політичній структурі, в законодавстві, в ритуалі, в системі освіти і виховання, в мистецтві тощо. Ці процеси привели до встановлення нової, духовно-добродійної за природою системи координат ментального простору старокитайської культури. Можна виділити чотири універсальні ціннісно-розумового простору старокитайської культури (теми «сім'я», «ван» «гармонія» й «ритуал»), які стали осями його системи координат, окреслювали горизонт життєвого світу старокитайської культури осьового та постосьового часу.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Мешков В. М. Опыт тематического анализа древнерусского и русского Духа (X – XVII века): монография [Текст] / В. М. Мешков. – Полтава: Скайтэк, 2005. – 432 с.
2. Мешков В. М. Опыт тематического анализа осевого времени: монография [Текст] / В. М. Мешков. – Т. 1. – Полтава: Ред.-издат. отдел ПолтНТУ, 2010. – 442 с.

Статті у фахових виданнях, зареєстрованих ВАК України:

1. Мешков В. М. «Внешний» (западноевропейский) наблюдатель развития русской культуры XVI – XVII вв. [Текст] / В. М. Мешков // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – № 531. – 2001. Серія: філософія. Філософські перипетії. – Харків, 2001. – С. 246-251.
2. Мешков В. М. Готы и славяне (сравнительный анализ систем координат их ментальных пространств) [Текст] / В. М. Мешков // Гуманітарний часопис Харківського національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського. – № 2. – Харків, 2006. – С. 84-89.
3. Мешков В. М. Киево-Печерский монастырь – сердце древнерусского духа [Текст] / В. М. Мешков // Давньоруське любомудріє: Тексти і контексти / Нац. ун-т «Києво-Могилянська акад.». – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 398 с. – С. 292-304.

4. Мешков В. М. Концепция осевого времени К. Ясперса и тематический анализ [Текст] / В. М. Мешков // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – № 778. – 2007. Серія: філософія. Філософські перипетії. – Харків, 2007. – С. 13-20.
5. Мешков В. М. Об основах тематического культурологического анализа [Текст] / В. М. Мешков // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – № 708. – 2005. Серія: «Теорія культури і філософія науки». – Харків, 2005. – С. 7-12.
6. Мешков В. М. Об особенностях метафизики Пути в христианстве [Текст] / В. М. Мешков // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – № 706. – 2005. Серія: філософія. Філософські перипетії. – Харків, 2005. – С. 125-129.
7. Мешков В. М. Русское православие Допетровской Руси – религия обряда или тотальная метафизическая устремленность к Богу [Текст] / В. М. Мешков // Вестник Национального технического университета «ХПИ». Сборник научных трудов. Тематический выпуск «Философия». – № 20. – 2006. – Харьков, 2006. – С. 85-93.
8. Мешков В. М. Тематический анализ «осевого времени» [Текст] / В. М. Мешков // Практична філософія. – № 2. – 2005 (№ 16). – К.: Парапан, 2005. – С. 90-96.
9. Мешков В. М. Особливості простору культури Великого Новгороду та його руйнування в ході московського завоювання [Текст] / В. М. Мешков // Філософські обрії. Науково-теоретичний часопис. – № 7. – Полтава, 2002. – С. 208-222.
10. Мешков В. М. Про демократизм ментального простору культури Псковської республіки та його руйнування Московією на початку XVI століття [Текст] / В. М. Мешков // Філософські обрії. Науково-теоретичний часопис. – № 18. – Полтава, 2007. – С. 85-93.
11. Мешков В. М. Тематичний аналіз руйнування духовного простору культури Київської Русі в другій половині XIII ст. [Текст] / В. М. Мешков // Наукові записки Харківського військового університету. Соціальна філософія, педагогіка, психологія. Випуск XII. – Харків, 2001. – С. 90-101.
12. Мешков В. М. Християнство та язичництво в літературі Київської Русі кінця XII – першій треті XIII століть [Текст] / В. М. Мешков // Філософські обрії. Науково-теоретичний часопис. – № 5. – Полтава, 2001. – С. 156-168.
13. Мешков В. М. Своеобразие зороастрийской мистики [Текст] / В. М. Мешков // Гуманітарний часопис. Харківського національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського. – № 1. – Харків, 2008. – С. 33-40.
14. Мешков В. М. Персидская культура в пространственной структуре осевого времени [Текст] / В. М. Мешков // Вісник Дніпропетровського університету. Філософія. Соціологія. Політологія. – № 18. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 106-112.

15. Мешков В. М. О фундаментальной тематической структуре ценностно-мыслительного пространства древнегреческой культуры [Текст] / В. М. Мешков // Вестник Приазовского гос. тех. ун-та: сб. статей участников Междунар. науч. конф. «VII Аристотелевские чтения». – Вып. № 5. – Мариуполь, 1998. – С. 154-157.
16. Мешков В. М. Архаїчний період розвитку старокитайської культури [Текст] / В. М. Мешков // Філософські обрії. Науково-теоретичний часопис. – № 20. – Полтава, 2008. – С. 112-123.
17. Мешков В. М. Фундаментальная тематическая структура ментального пространства культуры Древней Греции в зеркале греческой философии [Текст] / В. М. Мешков // Практична філософія. – № 1. – 2009 (31). – К.: Парапан, 2009. – С. 188-193.
18. Мешков В. М. Про особливості життєвого світу і творчості М. В. Гоголя [Текст] / В. М. Мешков // Гілея. Науковий вісник. Збірник наукових праць. – Випуск 24. – 2009. – С. 306-313.
19. Мешков В. М. Про народження науки в Персідській імперії [Текст] / В. М. Мешков // Гілея. Науковий вісник. Збірник наукових праць. – Випуск 37. – 2010. – С. 444-451.
20. Мешков В. М. Про особливості життєвого шляху Конфуція [Текст] / В. М. Мешков // Гілея. Науковий вісник. Збірник наукових праць. – Випуск 38. – 2010. – С. 338-345.

Статті в інших наукових збірниках і матеріалах конференцій:

21. Meshkov, Vyacheslav. “The Axial Period” as a Great Mental Revolution // The Human Being in Contemporary Philosophical Conceptions, edited by Nikolay Omelchenko. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2009. P. 171-176.
22. Мешков В. М. О двух стратегиях Спасения и двух типах метафизики в христианстве [Текст] / В. М. Мешков // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. – № 1, 2007. – С. 36-45.
23. Мешков В. М. Тематический анализ «осевого времени» в культуре Древней Греции [Текст] / В. М. Мешков // Вестник Волгоградского государственного университета. – Серия 7. – Философия. Социология и социальные технологии. Выход 5. – Волгоград, 2006. – С. 92-98.
24. Мешков В. М. К вопросу о неоднородности ментального пространства культуры [Текст] / В. М. Мешков // Альманах Гуманитарий. Научный ежегодник. – № 3. – Саранск, 2003. – С. 24-29.
25. Мешков В. М. Две стратегии становления русского Духа в XIII – XVI веках [Текст] / В. М. Мешков // Крестьянин в миру и на войне: Материалы III Меркушин. Науч. чтений / МГУ им. Н. П. Огарева, ист.-соц. ин-т. – Саранск: Тип. «Крас. Окт.», 2005. – С. 231-237.

26. Мешков В. М. О некоторых тематических трансформациях ментального пространства древнерусской культуры во второй половине XIII в. [Текст] / В. М. Мешков // Ценностная динамика в зонах этнического контакта: традиции и современность: Сб. статей / [Отв. ред. Д. Е. Соловьев]. – Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2003. – С. 21-30.
27. Мешков В. М. Тематический анализ метафизики в книге Фридриха Ницше «Так говорил Заратустра» [Текст] / В. М. Мешков // Духовное развитие региона: состояние и перспективы: материалы региональной науч. конф. (Саранск, 15-16 ноября 2006 г.) / Отв. ред. Н. С. Савкин. – Саранск, 2006. – С. 74-80.
28. Мешков В. М. Николай Гартман о природе и объективации «живого Духа» [Текст] / В. М. Мешков, А. М. Мешков // Г. С. Сковорода і образи філософії. Зб. наукових статей / [ред. О. М. Кривуля]. – Харків, 2007. – С. 142-161.
29. Мешков В. М. Философия сердца П. Юркевича и метафизика Пути [Текст] / В. М. Мешков, А. М. Мешков // Колізії синтезу філософії і релігії в історії вітчизняної філософії (до 180-річчя Памфіла Юркевича та 130-річчя Семена Франка): Український часопис російської філософії. Вісник Товариства російської філософії при Українському філософському фонді. Вип. 7. – Полтава, АСМІ, 2007. – С. 352-358.
30. Мешков В. М. О мистике в повседневной жизни и философии Сократа [Текст] / В. М. Мешков, А. М. Мешков // Філософія і світ повсякденності. Зб. наукових статей / [ред. О. М. Кривуля]. – Харків, 2008. – С. 127-134.
31. Мешков В. М. Тематический анализ великой ментальной революции // Человек в современных философских концепциях [Текст] = Being in Contemporary Philosophical Conceptions: материалы Четвертой междунар. конф., г. Волгоград, 28-30 мая 2007 г.: в 4 т. / ВолГУ, Ун-т Стефана Великого (Румыния), Междунар. филос. о-во С. Л. Франка, Рос. филос. о-во / [отв. ред. Н. В. Омельченко]. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2007. – Т. 4. – С. 570-575.
32. Мешков В. М. Конфуцианское преображение древнекитайского Духа / В. М. Мешков // Человек в современных философских концепциях [Текст] = Being in Contemporary Philosophical Conceptions: материалы Четвертой междунар. конф., г. Волгоград, 28-31 мая 2007 г.: в 4 т. / ВолГУ, Ун-т Стефана Великого (Румыния), Междунар. филос. о-во С.Л. Франка, Рос. филос. о-во / [Отв. ред. Н. В. Омельченко] – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2007. – Т. 3. – С. 550-556.
33. Мешков В. М. Христианская ментальная революция в культуре Киевской Руси [Текст] / В. М. Мешков, А. М. Мешков // Філософські ідеї в культурі Київської Русі. Збірник наукових праць. – Полтава, 2008. – С. 105-122.

АНОТАЦІЯ

Мешков В. М. Осьове значення ментальних революцій: тематичний аналіз. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2011.

У дисертації досліджується найважливіший період світової історії VII – II ст. до н. е., названий у філософії історії «осьовим часом». Цей період в культурах осьових народів розглядається як перехід від архаїчного суспільства до класичного, як ментальна революція, в ході якої була зруйнована натуралістично-силова система координат ціннісно-розумового простору культури і сформувалася розумово-добродійна. У певному значенні в цей період відбулося «програмування» світового історичного процесу, були закладені традиції, межі ментальності східної й західної цивілізацій. У роботі проводиться тематичний аналіз динаміки та своєрідності реформаційних процесів у культурах Стародавньої Греції, Риму, Індії, Китаю та Персії.

Згідно з розробленою автором методологією тематичного аналізу духовна культура розглядається як ментальна просторова конфігурація, що розгортається в часі, систему координат якого становлять домінуючі теми як її універсалії й абсолютні цінності. У роботі обґрунтовується уявлення про істотний вплив персидської культури епохи імперії Ахеменідів на подальший розвиток реформаційних процесів великої ментальної революції. Автор досліджує особливості персидської, грецької, римської, індійської та китайської ментальних революцій, виділяє їх хронологічні рамки, основні етапи, їх ціннісно-розумову спрямованість, простежує становлення їх систем координат.

Ключові слова: осьовий час, культура, ментальний простір культури, тема, фундаментальна тематична структура, ментальна революція, система координат ціннісно-розумового простору культури, архаїчний період, метафізика Шляху, метафізика Логосу.

АННОТАЦИЯ

Мешков В. М. Осевое значение ментальных революций: тематический анализ. Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.03 – социальная философия и философия истории. – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина. – Харьков, 2011.

В диссертации исследуется важнейший период мировой истории VII – II вв. до н. э., названный в философии истории «осевым временем». Этот период в культурах осевых народов рассматривается как ментальная

революция, в ходе которой была разрушена натуралистически-силовая система координат ценностно-мыслительного пространства культуры и сформировалась разумно-добродетельная как переход от архаического общества к классическому. В работе проведен тематический анализ динамики и своеобразия преобразовательных процессов в культурах Древней Греции и Рима, Индии, Китая и Персии.

В первом разделе излагается методология тематического анализа, согласно которой культура рассматривается как развертывающаяся во времени ментальная пространственная конфигурация. Систему координат ценностно-мыслительного, тематически структурированного пространства культуры составляют доминирующие темы, которые выражают абсолютные ценности этой культуры. Тематический подход позволяет глубже понять единство и своеобразие отдельных культур, культурных регионов, мирового культурно-исторического процесса. Второй раздел посвящен обоснованию представления о существенном влиянии персидской культуры эпохи империи Ахеменидов на дальнейшее развитие преобразовательных процессов великой ментальной революции. Распространение зороастрийского учения представляло собой духовный прорыв, зороастрийскую ментальную революцию, что привело к формированию Персидской империи как государственного и культурного образования принципиально иного типа. В третьем разделе исследуются особенности древнегреческой и древнеримской ментальных революций, выделяются их хронологические рамки, основные этапы, прослеживается процесс становления систем координат древнегреческого и древнеримского Духа. Своеобразие осевого времени в Древней Греции заключается в том, что вся энергия древнегреческого Духа была сконцентрирована на обеспечение индивидуальной свободы в социальном бытии. В четвертом разделе исследуются особенности ментальной революции в культуре Древней Индии. Основную тенденцию в становлении индийской цивилизации составлял напряженный поиск Пути к достижению метафизической свободы. Эта трансцендентная устремленность индийского Духа определяла всю систему ценностно-мыслительных, социально-политических, нравственных, правовых и иных приоритетов. В пятом разделе исследуется процесс преображения древнекитайского Духа в осевое время китайской цивилизации. Выделяются хронологические рамки, этапы и основные направления ценностно-мыслительных преобразований китайской ментальной революции. Суть духовного переворота выражается в открытии трансцендентной реальности Дао-Пути как метафизического, сокровенного субпространства Неба.

Ключевые слова: осевое время, культура, ментальное пространство культуры, тема, фундаментальная тематическая структура, ментальная революция, система координат ценностно-мыслительного пространства культуры, архаический период, метафизика Пути, метафизика Логоса.

SUMMARY

Meshkov V. M. Axial Meaning of Mental Revolutions: Thematic Analysis.
– Manuscript.

Dissertation for Doctor Degree in philosophy, speciality 09.00.03 – social philosophy and philosophy of history. – The V. N. Karazin Kharkiv National University. – Kharkiv, 2011.

Dissertation deals with an important period in the World's history – VII-II B.C., which is known, in philosophy of history, as 'Axial Time'. In cultures of axial peoples, this period is regarded as shift from archaic to classical society, mental revolution, in course of which system of coordinates of the values and mental culture space, based on the naturalism and force was destructed and replaced with other one, based on reason and virtues. In some sense in this period ensued 'programming' of the World historical process, there were put traditions, confines of mentality of the Eastern and the Western civilisations. In the paper, it is made thematic analysis of dynamics and peculiarities of transformations in the cultures of Ancient Greece and Rome, India, China and Persia.

According with the methodology of the thematic analysis, devised by author, spiritual culture is considered as a developing in time mental space configuration, the system of coordinates of which is consisted of dominant themes as its universals and absolute values. In the paper, it is reaffirmed the idea of substantial influence of Zoroastrian mentality, Persian culture of Achmenids' Empire on the future development of the transformation processes of the Great mental revolution. The author investigates peculiarities of the Greek, Roman, Indian, and Chinese mental revolutions, gives their chronological bounds, main stages, their axiological and mental directions, traces genesis of their system of coordinates.

Key-words: Axial Time, mental space of culture, theme, fundamental thematic structure, mental revolution, value reflective space system of coordinates, archaic period, metaphysics of way, metaphysics of Logos.

МЄШКОВ В'ячеслав Михайлович

**ОСЬОВЕ ЗНАЧЕННЯ МЕНТАЛЬНИХ РЕВОЛЮЦІЙ:
ТЕМАТИЧНИЙ АНАЛІЗ**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Підписано до друку 17.12.2010 р. Формат 60х90/16
Папір офсетний. Друк — ризографія. Умовн. друк. арк. 1,8.
Гарнітура Times New Roman. Наклад 130 прим. Зам. № 2357

Надруковано у СПДФО Гаража М.Ф.
Свідоцтво № 1949605176 від 04.12.2006 р.
36029, м. Полтава, вул. Шведська, 20-Б
